

HADİSLERDE HIFZ KAVRAMI VE KUR'AN HAFIZLIĞININ DEĞERİ

Mücahit KARAKAŞ 

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı

Assistant Professor, Dr, Amasya University, Faculty of Theology,
Department of Hadith

Amasya / Türkiye

mucahit.karakas@amasya.edu.tr

<https://ror.org/00sbx0y13>

MAKALE BİLGİLERİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Süreç:

Gönderim Tarihi: 10 Aralık 2025

Kabul Tarihi: 10 Şubat 2026

Yayınlanma Tarihi: 25 Mart 2026

Hakemlik Süreci:

Bu makale, editöryal ön değerlendirmeyi takiben çift taraflı kör hakemlik süreci kapsamında en az iki dış hakem ve bir iç hakem tarafından değerlendirilmiştir.

Benzerlik Taraması:

Makale, intihal tespit yazılımları (İntihal.net / Turnitin / iThenticate) kullanılarak taranmıştır.

Araştırma Etiği Beyanı:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiş; yararlanılan tüm kaynaklar eksiksiz biçimde kaynakçada belirtilmiştir.

Yapay Zeka Etik Beyanı:

Yazarlar, bu makalenin hazırlanması sırasında yapay zeka tabanlı hiçbir araç veya uygulamanın kullanılmadığını beyan ederler. Tüm içerik, yazarlar tarafından kabul görmüş bilimsel araştırma yöntemleri ve etik standartlara uygun olarak üretilmiştir.

Etik Kurul Onayı:

Bu çalışma, etik kurul onayı gerektirmeyen nitelikte olup veriler literatür taraması ve yayımlanmış kaynaklara dayanmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Finansman Bilgisi:

Bu araştırma için herhangi bir fon, hibe veya finansal destek alınmamıştır.

Telif Hakkı ve Lisans:

Yazarlar, yayımlanan çalışmalarının telif hakkını muhafaza eder. Bu çalışma CC BY-NC 4.0 lisansı kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Bildirim:

ilahiyyatdergi@amasya.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/amailad/policy>

Article Type:

Research Article

Article History:

Received: 10 December 2025

Accepted: 10 February 2026

Published: 25 March 2026

Peer Review:

Following an initial editorial screening, this article was evaluated through a double-blind peer review process by at least two external reviewers and one internal reviewer.

Plagiarism Check:

The manuscript was screened for plagiarism using similarity detection software (İntihal.net / Turnitin / iThenticate).

Ethical Statement:

The authors confirm that this study was conducted in accordance with the principles of academic research and publication ethics, and that all sources used are appropriately cited.

Artificial Intelligence Ethical Statement:

The authors declare that no AI-based tools or applications were used during the preparation of this manuscript. All content was produced by the authors in compliance with accepted scholarly research methods and ethical standards.

Ethics Committee Approval:

This study does not require ethics committee approval, and the data are based on a literature review and published sources.

Conflict of Interest:

The authors declare no conflict of interest.

Grant Support:

This research received no specific grant from any funding agency, commercial entity, or non-profit organization.

Copyright & License:

The authors retain the copyright of their work. This article is published under the CC BY-NC 4.0 license.

Complaints:

ilahiyyatdergi@amasya.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/amailad/policy>

Atıf | Cite as

Karakas, Mücahit. "Hadislerde Hıfz Kavramı ve Kur'an Hafızlığının Değeri".

Amasya İlahiyat Dergisi, Özel Sayı (Mart 2026): 119-146.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1839778> | <https://aid.amasya.edu.tr>

Öz

Bu çalışma, hadisler ışığında Kur'an hafızlığının bireysel, ahlâkî ve toplumsal boyutlarını kapsamlı ve sistematik bir biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada hadisler temel alınarak hıfz geleneğinin tarihsel sürekliliği, eğitimsel yapısı ve birey-toplum ilişkisindeki belirleyici rolü bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Kur'an hafızlığının yalnızca metnin kelime kelime ezberlenmesinden ibaret olmadığı; bilakis bireyin ruh dünyasını, ahlâkî tercihlerini ve ibadet bilincini şekillendiren derin bir terbiye süreci olduğu hadisler üzerinden ortaya konmuştur. Hâfızların sahip oldukları manevi olgunluk, ahlâkî üstünlük, irade gücü ve sorumluluk bilinci nebevî eğitim anlayışının tabii bir sonucu olarak değerlendirilmiş özellikle tekrar, murâcaat, muhafaza ve rivayet zincirine sadakat gibi kavramların bu sürecin omurgasını oluşturduğu belirlenmiştir. Çalışmada yöntem olarak niteliksel içerik analizi benimsenmiş hadislerin lafzî yapıları, anlam örgüleri ve pedagojik vurguları karşılaştırmalı bir perspektifle incelenmiştir. Bu yöntem hıfz geleneğinin sadece hafıza merkezli bir aktarım tekniği olmadığını disiplinli bir öğrenme sürecine, sürekli yenilenen bir dikkat ve bilinçli bir içselleştirme çabasına dayandığını göstermektedir. Özellikle Kur'an'ı ezberleyip onunla amel eden müminlere dair hadislerde hıfz ile amel arasındaki ayrılmaz bağın vurgulanması, hâfızlığın ilmî bir faaliyet olmanın ötesine geçerek ahlâkî bir sorumluluk alanına dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Araştırmanın bulguları Kur'an hafızlığının bireyin karakter gelişimi açısından son derece belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Hıfz süreci kişinin sabrını, iradesini, nefis terbiyesini ve ibadet bilincini güçlendirmekte bireysel düzeyde bu olgunlaşma toplumsal hayatta ilmî sürekliliğin, dinî duyarlılığın ve ahlâkî istikrarın korunmasına katkı sunmaktadır. Hafızlar ümmetin ilmî hafızasını canlı tutan, rivayet ve dirayet geleneğini diri kılan bir konumda yer almakta hadislerde geçen teşvikler de bu görev ve misyonu pekiştirmektedir. Sonuç olarak Kur'an hafızlığı nebevî eğitim geleneğinin vazgeçilmez bir unsuru olup hem bireyin ibadet hayatını derinleştiren hem de ümmetin ilmî ve kültürel hafızasını muhafaza eden temel bir yapıdır. Hadislerdeki vurgular hıfzın süreklilik, tekrar, sadakat ve sorumluluk bilinciyle desteklenen bir yaşam tarzı olduğunu açıkça göstermekte bu kadim geleneğin günümüz İslâm toplumlarında da güçlü bir şekilde yaşatılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hıfz, Hafız, Muhâfaza, Ezber.

The Concept of Hifz in Hadiths and the Value of Qur'anic Memorization

Abstract

This study aims to provide a comprehensive examination of the individual, ethical, and social dimensions of Qur'anic memorization (hifz) in light of hadith literature. Authentic (sahih) hadiths related to the tradition of Qur'anic hifz were systematically analyzed, and the spiritual maturity, moral excellence, willpower, and societal responsibilities of huffaz (memorizers) were examined in depth. Hifz is not merely an act of memorization; it is a multidimensional process that directly links an individual's character development with scholarly engagement and societal roles. A qualitative content analysis was conducted, with a comparative perspective on the verbal and semantic emphases in the hadiths. This approach shows that the tradition of hifz is not solely based on rote memorization, but also involves disciplined learning, repetition, and conscious internalization. The hadiths' emphasis on continuous repetition, preservation, and fidelity to the chain of transmission illustrates that huffaz develop patience, discipline, and a sense of responsibility at the individual level, while simultaneously ensuring the preservation of knowledge and scholarly continuity at the societal level. The findings indicate that Qur'anic memorization plays a central role in shaping an individual's ethical character, practical conduct, and social contribution. The discipline, perseverance, and willpower cultivated by huffaz not only enhance personal virtue but also support the preservation of the ummah's intellectual memory and social equilibrium. The hadiths emphasize that hifz is both a path of worship and inner maturity, as well as a fundamental means of sustaining the religious and scholarly memory of the community. In conclusion, Qur'anic memorization represents an indispensable element of the Prophetic educational tradition, serving as a crucial instrument for both personal spiritual and moral development and for the preservation of the intellectual and cultural memory of the ummah. This tradition, extending beyond mere preservation of the revelation, functions as a dynamic discipline that shapes the ethical, intellectual, and social fabric of Muslim society. In light of the hadiths, the significance of hifz is clearly demonstrated as a lifestyle supported by continuous practice, repetition, and a strong sense of responsibility, highlighting its enduring relevance for contemporary Islamic communities.

Keywords: Hadith, Memorization, Hifz, Preservation, Rote Learning.

Giriş

Kur'an-ı Kerîm'in muhafazası, İslâm ümmetinin ilmî ve dinî hayatında merkezi bir öneme sahiptir. Vahyin nüzûlüyle başlayan bu koruma sürecinin en güçlü ve süreklilik arz eden yöntemi, hiç şüphesiz hıfz, yani Kur'an'ın lafzen ezberlenmesidir. Hz. Peygamber vahyin hem yazıya geçirilmesini hem de sahâbenin zihinlerinde canlı bir biçimde korunmasını teşvik etmiştir. Dolayısıyla Kur'an hafızlığı nebevî eğitimin temel sütunlarından biri hâline gelmiştir. Sahâbe arasında "kurrâ" kimliği Kur'an'ı hıfz etmenin yalnızca ibadet değil aynı zamanda ümmetin vahyi güvenle taşıma sorumluluğunun en seçkin biçimi olduğunu göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber, "Sizin en hayırlılarınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir"¹ buyurarak hafızlığı bir sorumluluk ve fazilet alanı olarak vurgulamıştır.

Hadis literatürü, Kur'an hafızlığının bu yüksek değerini pek çok rivayetle ortaya koyar. Örneğin, Hz. Peygamber'in, "Şu Kur'an'ı hafızanızda korumaya özen gösteriniz. Muhammed'in canını kudretiyle elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, Kur'an'ın hâfızadan çıkıp kaçması, bağlı devenin ipinden boşanıp kaçmasından daha hızlıdır"² hadisi hafızlığın bir defalık bir kazanım değil sürekli tekrar ve muhafaza gerektiren dinamik bir amel olduğunu ortaya koyar. Bu, hadislerde sık geçen devamlılık ilkesinin hıfz için özel bir gereklilik olduğunu da gösterir. Bir başka rivayette ise sahâbenin Kur'an'ı hıfz etmesinin toplumsal, ilmî ve dinî sorumlulukla bağlantısı şu şekilde belirtilir: "Kim Kur'an'ı okur, onu güzelce ezberler, helâlini helâl, haramını haram kabul eder ve bunlara uyarsa, Allah bu sayede o kimseyi cennetine koyar. Ailesinden hepsi cehennemi hak etmiş on kişiye şefaet etme hakkı verir."³ Bu rivayetler hıfz kavramının yalnızca rivayet güvenilirliği için gerekli bir ölçüt olmadığını, aynı zamanda Kur'an'ın korunmasına yönelik nebevî yönlendirmelerin bir parçası olduğunu gösterir.

¹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, ed. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 1414), "Fezailü'l-Kur'ân", 21; Ebû Dâvud, "Salât", 349; Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 15.

² Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 23; Müslim, "Müsâfirîn", 231.

³ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, ed. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l Garbi'l-İslâmî, 1998), "Fezâilü'l-Kur'ân", 13.

Hadislerdeki hıfz, hem sünneti nakleden râvîlerin ilmî yeterliliklerini hem de Kur'an hâmillerinin manevî derecelerini belirleyen ortak bir çerçeve sunar. Örneğin, Hz. Peygamber, sahâbîlerin rivayetlerini değerlendirenken râvînin öğrendiğini hıfz etmesini ve bilmediğini söylememesini buyurmuştur. Böylece hıfz ile zabt kavramları arasındaki ilişkiyi belirgin kılmıştır. Bu yaklaşım erken dönem İslâm toplumunda ezberin yalnızca teknik bir beceri değil, aynı zamanda yüksek bir ilmî ve manevî değer taşıdığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, öncelikle hadislerde Kur'an hafızlığının değeri ve faziletlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Hadislerde Kur'an'ı hıfz eden kimselerin ilmî ve manevî üstünlükleri toplumsal sorumlulukları ve ahlâkî nitelikleri sıkça vurgulanmıştır. Örneğin, sahâbenin "kurrâ" olarak nitelendirilmesi onların yalnızca ezber becerilerini değil aynı zamanda Kur'an ile sürekli ilişki kurma onu yaşama ve öğretme sorumluluklarını da yansıtır. Hadislerdeki bu yönlendirmeler, Kur'an hafızlığını bir ibadet olmanın ötesinde ümmetin vahyi koruyan ilmî ve ahlâkî bir disiplin olarak konumlandırmaktadır. Çalışmada ayrıca hıfz kavramının Kur'an hafızlığıyla kesiştiği noktalar analiz edilecek böylece erken dönem İslâm toplumunda Kur'an'ı ezberlemenin hem bireysel hem toplumsal hem ilmî hem manevî bir değer taşıdığı bütüncül bir perspektifle değerlendirilecektir. Hadislerde Kur'an hafızlarının sahip olduğu bu değer ve sorumluluk anlayışı, hafızlığın nebevî eğitim geleneğinde üstlendiği merkezi rolü anlamak için temel bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışma mevcut literatürde çoğunlukla Kur'an hafızlığının fazilet rivayetleriyle sınırlı ele alınmasının aksine hıfz olgusunu hadisler ışığında ilmî, ahlâkî, toplumsal ve eğitsel boyutlarıyla birlikte bütüncül bir yaklaşımla incelemesi bakımından önceki çalışmalardan ayrılmaktadır.

1. Hıfz Kavramının Hadis Literatüründeki Mahiyeti

Arapça "حفظ" kökü, temel olarak "bir şeyi korumak, gözetmek" anlamına gelir. Örneğin "حفظت الشيء" ifadesi "bir şeyi gözetip korudum" anlamındadır. Aynı kökten türeyen diğer kullanım "bir şeyi ezberlemek veya tamamen öğrenmek" anlamına gelir. Örneğin "وَحَفِظْتُهُ" ile "onu ezberledim" kastedilir. Kavramın türevlerinden biri olan "الْحَفِظَةُ" ise insanın amellerini kaydeden melekleri ifade ederken, "المِحَافَةُ" "gözetim ve dikkatli koruma anlamını taşır. Arapça'da "ذُو حِفَافٍ" veya "ذُو مُحَافَظَةٍ" denildiğinde kişinin hem gözetme hem de koruma yeteneği ile birlikte bir

ölçüde onurlu ve dik duruşlu olduğu ifade edilir. Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olan "الحفيظ" de "koruyan, muhafaza eden" anlamına gelir. Bu isim "O halde ben size karşı muhafız değilim"⁴ mealinde Kur'an-ı Kerîm'de de geçer "وما أنا عليكم بحفيظ"⁵. Ayrıca günlük dilde "احتفظ بهذا الشيء" ifadesi "bunu muhafaza et, sakla" anlamındadır. Köke bağlı olarak "تحفظ" terimi, uyanıklık ve gaflete düşmeme hâlini, "تحفظت الكتاب" ise bir metni veya bilgiyi belirli bir düzenle ezberlemeyi ifade eder. "حفظته الكتاب" ifadesi birini bir metni ezberlemeye teşvik etmek veya onu ezberletmek anlamına gelir. Bunun yanında "الحفيظة" ve "الحِفْظَةُ" kelimeleri öfke ve cömertlik gibi duygusal anlamlar da taşır. Örneğin Arap şairlerinden el-'Uceyr el-Selûlî'nin (öl. ?) ifadesi, bir şeyden az da olsa geri durmanın veya öfkeyi kontrol etmenin önemine dikkat çeker: Benzer biçimde, atasözü niteliğindeki ifade "إن الحفاظ تنقض الأحقاد"⁶ ile bir kişinin yakınına haksızlık yapılması hâlinde öfke ve kıskançlık duygularının doğru yönetilmesinin kalpteki kini yok edebileceği anlatılır.⁷

"حفظ" kavramı hadis literatüründe râvînin rivayet ettiği metinleri ve isnadları zihninde tam, doğru ve devamlı şekilde muhafaza etme kabiliyetini ifade eder.⁸ Hıfz, hadis rivayetinde güvenilirliğin temel şartlarından biridir. Erken dönem muhaddisleri râvîlerin güvenilirliğini değerlendirirken "ضبط" ve "حفظ" kelimelerini sıkça birlikte kullanmışlardır. Hıfz rivayetinin sadece ezberde tutulması değil metin ve isnadın karışmadan aktarılması anlamını taşır.⁹ İbnü'l-Mübarek (öl. 181/797) ve Yahyâ b. Ma'în (öl. 233/848) gibi muhaddisler "الحفظ نصف العلم"¹⁰ diyerek hıfzın ilimle eşdeğer bir konuma sahip olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim Hafîb el-Bağdâdî (öl. 463/1071), "كان هشيم يحفظ هذه الأحاديث حفظاً" ifadesiyle Hüseyim'in (öl. 183/799) binlerce hadisi senedleriyle birlikte ezberinde tuttuğunu kaydeder.¹¹ Ayrıca muhaddisler râvîlerin

⁴ el-En'am, 6/104.

⁵ el-En'am, 6/104.

⁶ Gerçek hıfz (koruyup gözetme) duyguları, derin kinleri ortadan kaldırır.

⁷ Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Aḥmed 'Abdulğafûr 'Atṭâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 1407/1987), 3/1176.

⁸ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1987), 117.

⁹ Hafîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l Garbî'l İslâmî, 2002), 8/387-388.

¹⁰ Hıfz (ezber ve muhafaza), ilmin yarısıdır.

¹¹ Bağdâdî, *Târihu Bağdad*, 9/164-165.

hıfz seviyelerini derecelere ayırmışlardır. Buna göre bazı râvîler hadisleri “عن ظهر قلبه” (ezberden) bazıları ise “من كتابه” (kitabından) rivayet etmekteydi. İbnü'l-Medînî (öl. 234/848-49) ve Ebû Hâtim er-Râzî (öl. 277/890) gibi âlimler ezberden rivayet edenlerin yanılma ihtimaline yazılı kaynaktan rivayet edenlerin ise metinleri karıştırma tehlikesine dikkat çekmişlerdir.¹²

Hadis cerh-ta'dîl terminolojisinde “سعی الحفظ”¹³ veya “ثقة ثبت”¹⁴ nitelemeleri râvînin rivayetlerinin kabulü veya reddi üzerinde doğrudan belirleyici olmuştur. Nitekim Şerîk b. Abdillâh (öl. 177/794) hakkında “ثقة”¹⁵ denilerek hıfz zaafının cerh sebebi sayıldığı görülmektedir. Dolayısıyla hadis literatüründe hıfz sadece ezberleme değil rivayet güvenilirliğini belirleyen ilmî bir ölçüt olarak yer almıştır. Hıfz râvîlerin adâlet ve zabt vasıflarının ayrılmaz bir parçası kabul edilmiştir.¹⁶

Hadis ilminin İslâm geleneğindeki merkezi konumu, erken dönem âlimlerinin “Allah hadisi şerefli kılmış, ehlini üstün tutmuş, onu her bilgiye tercih etmiştir. Onlar dinin özüdür; hüccetin nurudurlar. Allah'ın bu dini ümmete koruyup aktaran, vahyin haberlerini nakleden onlardır” şeklindeki ifadelerinde açıkça görülmektedir.¹⁷ Bu vurgu yalnızca hadisin mahiyetine değil onu taşıyanların ilmî ve ahlâkî sorumluluğuna işaret eder. Nitekim hafızlık müessesesi de aynı ilkenin Kur'an bağlamındaki tezahürüdür. İlâhî kelâmın lafzını koruma amacıyla gelişen hıfz geleneği, hadislerin isnad ve metin tenkidi yoluyla muhafaza edilmesiyle paralel yapıya sahiptir. Her iki gelenekte de asıl hedef vahyin doğru aktarımını güvence altına almak ve ümmetin bilgi mirasını tahritten korumaktır. Bu noktadan hareketle hadis ilminin tarihsel gelişimi incelendiğinde ilmin canlılığının büyük ölçüde onu taşıyan huffâz ve râvîlerin varlığıyla korunduğu görülür. Nitekim klasik kaynaklarda ifade edildiği üzere

¹² Bağdadî, *Târihu Bağdad*, 8/387-388.

¹³ Zayıf hafızalı.

¹⁴ Güvenilir, güçlü hafızalı, sebt.

¹⁵ Güvenilir, doğru sözlü, kitabı sağlam (nüshası doğru), fakat hıfzı zayıf ve rivayetleri karışıktır.

¹⁶ Bağdadî, *Târihu Bağdad*, 9/203-204.

¹⁷ Ebû Muḥammed el-Ḥasen b. 'Abdurrahmân b. Ḥallâd el-Fârîsî er-Râmeḥurmuzî, *el-Muḥaddis u'l-Fâşil beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, thk. Muḥammed 'Accâc el-Ḥaṭîb (Beyrut: y.y., 1404), 1/2-3.

“Geçmişte hadis ilminin şanı büyüktü, talebeleri çok, huffazı yüce idi. Onlar yaşadıkça hadis ilimleri diri, dalları taze idi.”¹⁸ Bu tespit, hıfz faaliyetinin yalnızca Kur'an bağlamında değil, hadis literatüründeki ilmî süreklilik için de kritik bir fonksiyon üstlendiğini gösterir. Zira huffâzın metinleri ezberlemesi, isnad zincirlerini muhafaza etmesi ve rivayet malzemesini titizlikle nakletmesi, hadis ilminin hem sürekliliğini hem de epistemolojik güvenilirliğini teminat altına almıştır. Dolayısıyla hafızlık geleneği ile hadis hıfzı arasındaki yapısal benzerlik, İslâm ilim geleneğinde bilginin hem korunması hem de yüksek bir ahlâkî sorumluluk çerçevesinde aktarılması anlayışını pekiştirmektedir. Bu ibarelerden açıkça görülmektedir ki “hıfz” kavramı hadis literatüründe sadece mekanik bir ezber değil dinî mirası koruma, rivayet zincirini muhafaza etme ve sünnetin devamlılığını sağlama kudreti anlamında bir ilim vasfı olarak değerlendirilmiştir. Ezber, râvînin adalet ve zabt sıfatlarının temelini oluşturur. Bu sebeple muhaddislerin değeri “hıfz” kuvvetleriyle ölçülmüştür.

2. Hadislerde Kur'an Hafızlığına Verilen Değer

Kur'an hafızlığı hadislerde insanın hem zihnini hem de kalbini şekillendiren ve taşıdığı sorumluluk itibarıyla yüksek bir mertebe olarak tasvir edilir. Vahyin lafzını muhafaza eden kimse kelâm-ı ilâhî ile sürekli temas hâlinde bulunduğu için bu yakınlığın ruhunda bıraktığı iz bizzat onun değerini belirleyen temel unsurlardan biri sayılır. Hafızlık sadece ezber faaliyeti değil kişinin davranışlarında, ahlâkında ve ibadet anlayışında Kur'an ile derin bir uyum kurmasını gerektiren bir yolculuktur. Bu yüzden hafız, ümmetin ilmî hafızasını taşıyan, dini bilginin sürekliliğini sağlayan bir köprü gibi görülür. Onun kalbi vahyin emanetine açılan bir mekân, dili ise o emaneti canlı tutan bir araçtır. Kur'an'ı hıfz etmek, kişinin kendi nefsinin disiplin altına almasını, zamanını ilim ve ibadetle bereketlendirmesini ve toplum içinde örnek bir duruş sergilemesini beraberinde getirir. Böylece hafızlık hem bireysel olgunlaşmanın hem de ümmetin ilim geleneğinin korunmasının merkezinde yer alan yüce bir değer ve saygın bir hizmet olarak anlam kazanır. Sonuç olarak Kur'an hafızlığı hadislerde sadece bir ilim kazanımı değil insanın bütün yönlerini kuşatan bir terbiyenin adı olarak

¹⁸ Osman b. Abdurrahman İbn Salah, *Mukaddimetu İbn Salah- Marifetu Envai Ullûmi'l-Hadis*, thk. Abdullatif Hemim- Mahir Yâsin el-Fahl (Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/5.

konumlandırılır. Vahyin hem lafzını hem de anlamını kuşanma çabası hâfızı sıradan bir öğrenci olmaktan çıkarıp ümmetin manevî ve ilmî diriliğini taşıyan kimse hâline getirir. Bu sebeple hafızlık geçmişten bugüne İslâm toplumlarında saygınlığını daima koruyan, ilahî kelâmı yaşayan ve yaşatan bir hizmet olarak değerlendirilmiş, kişiye hem içsel bir derinlik hem de toplumsal bir sorumluluk yükleyen kalıcı bir değer olarak görülmüştür.

2.1. Kur'an'ı Ezberlemenin Fazileti

Kur'an'ın lafzını muhafaza etmek, İslâm ilim geleneğinde hem dinî bir vecibe hem de ilahî kelâmın sürekliliğini teminat altına alan köklü bir gelenek olarak değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber döneminden itibaren vahyin korunmasında ezberin merkezi rolü düşünüldüğünde, hıfz olgusu sadece bireysel bir ibadet formu değil, ümmetin manevî ve ilmî hafızasının devamlılığını sağlayan kurucu bir faaliyettir. Hadis literatürü, Kur'an ehlinin değerini ve hafızlığın üstlendiği misyonu çok boyutlu biçimde ortaya koyar.

Sahih rivayetlerde Kur'an hafızı, Allah'ın seçkin kulları arasında tanımlanır. Nitekim Hz. Peygamber, "Allah'ın insanlar arasında seçkin kulları vardır." Sahâbe "Ey Allah'ın Rasûlü! Bunlar kimlerdir? diye sorduğunda Hz. Peygamber: "Onlar Kur'an ehli olanlardır, Allah'ın ehli ve O'na hususi şekilde yakın olan kimselerdir."¹⁹ buyurmuştur. Hadiste Kur'an ehlinin Allah'ın ehli olarak tanımlanması hafızlığın ve Kur'an ile sürekli meşguliyetin diğer ibadetlerden farklı bir mahiyet kazandığını gösterir. Burada mesele yalnızca tilâvet değil kişinin Kur'an'la kurduğu derin ve süreklilik arz eden irtibattır. Bu yakınlık ibadet-mükâfat ilişkisinin üstünde manevî bir intisap anlamına gelir. Sahih bir rivayette bildirildiği üzere, "Kur'an'ın sahibine yani onu ezberleyip yaşayan kimseye kıyamet günü şöyle denir: 'Oku, yüksel ve dünyada tertil üzere okuduğun gibi oku. Şüphesiz ki makamın, okuyacağın son âyetin bulunduğu yerdedir.'²⁰ Bu ifade, hafızlığın yalnızca bir ezber başarısı değil, insanın ahiret yolculuğunda derecesini belirleyen manevî bir merdiven olduğunu gösterir. Buradan çıkan temel sonuç şudur: Kur'an ile dünyada kurulan ilişki, ahirette karşılık bulan bir yakınlığa

¹⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, ed. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî (Mısır: Daru Hicr, 1999), 3/589; İbn-i Mâce, "Mukaddime", 16.

²⁰ Ahmed b Hanbel, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 11/404.

dönüşmektedir. "Oku ve yüksel" hitabı hıfzın durağan değil sürekli bir ilerleyiş anlamına geldiğini; Kur'an'ın her bir âyetinin kul için yeni bir makam kapısı araladığını gösterir. Öte yandan rivayet, hafızlığın niteliğine de vurgu yaparak yükselişin "dünyada tertil üzere okuduğun gibi" ifadesiyle düzgün kıraat, bilinçli tefekkür ve sadakatle yaşanan bir hıfz anlayışını şart koşar. Böylece hadisten çıkan genel sonuç, hafızın kıyamet günündeki mertebesinin ezberinin sağlamlığı, edasının güzelliği ve Kur'an'la yaşadığı bütünleşme nispetinde olacaktır; yani Kur'an, dünyada insana yön veren bir rehber olduğu ölçüde, ahirette de onun derecesini belirleyen bir mihenge dönüşür. Hatta rivayetin bazı versiyonlarında "cennete girdiği zaman", "حِينَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ" ibaresinin yer aldığı görülmektedir.²¹ Bu ifade Kur'an'ı ezberleyip onunla yaşayan kimselerin cennet ehli arasında konumlandırıldığına delalet eden önemli bir işarettir. Zira rivayet hafızın ahiretteki yükselişinin cennete girişten sonra devam edeceğini bildirmek suretiyle hıfzın mü'min açısından hem kurtuluş hem de derece kazanma vesilesi olduğunu göstermektedir. Böylece söz konusu ibare hafızlığın uhrevî karşılığını güçlendiren ve Kur'an ehlinin cennetle ilişkilendirildiğini açık biçimde ortaya koyan bir lafzî delil niteliği taşımaktadır.

Kur'an hafızlığı, İslâm ilim geleneğinde hem zâhirî hem de bâtinî bir sorumluluk olarak telakki edilmiş; lafzın korunmasıyla kalbin terbiye edilmesi arasında ayrılmaz bir ilişki kurulmuştur. Bu çerçevede Hz. Âişe'nin (öl. 58/678) naklettiği "Kur'an'ı maharetle okuyan kimse, şerefli ve itaatkâr meleklerle beraberdir onu zorlanarak da olsa okuyan kimseye ise iki kat ecir vardır."²² meâlindeki hadis, hafızlık müessesesinin hem ideal hem de fiilî boyutlarını anlamada temel bir referans niteliği taşır. Her şeyden önce rivayetin "*Kur'an'ı maharetle okuyan kimse*"²³ kısmı, hafızlığın sadece ezber yapma süreciyle sınırlı olmadığını; maharet, yani doğru telaffuz, tertîl, tecvîd bilgisi ve sürekli tekrar ile biçimlenen bir yetkinlik düzeyine işaret ettiğini göstermektedir. Hadiste bu seviyeye ulaşan

²¹ Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 1989), 6/131.

²² Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi u's-sahîh* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1955), "Cuma", 244.

²³ Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 14.

kimselerin “şerefli ve itaatkâr meleklerle beraber olması”²⁴ klasik şârihler tarafından onların vahiy ile ilişkili meleklerle benzeyen bir koruma ve şahitlik makamına yükselmesi olarak yorumlanmıştır. Bu vurgu Kur'an'ı hem ezberleyip hem de hakkını vererek okuyan hafızların dinî hiyerarşi içindeki ruhânî konumunu temellendirmiştir.²⁵

Kur'an'ı ezberlemek, Hz. Peygamber'e ittibânın bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Zira Hz. Peygamber, Kur'an'ı ezberlemiş, onu sürekli tilavet etmiş ve her yıl Ramazan ayında Cebrâil (a.s.) ile karşılıklı olarak mukabele etmiştir.²⁶ Nitekim vefat ettiği yıl bu mukabele iki kez gerçekleştirilmiştir.²⁷ Ayrıca Hz. Peygamber Kur'an'ı ashabına bizzat okumuş, onların tilavetlerini dinlemiş ve bu suretle Kur'an'ın hem ezber hem de kıraat yoluyla korunmasını teşvik etmiştir.²⁸ Buna binaen İslam ilim geleneğinde bilgi edinme süreci rastgele bir birikim değil aşamalı bir terbiyeyi esas alan bir seyir olarak görülmüştür. Nitekim İbn Abdülberr'in (öl. 463/1071) kaydettiğine göre âlimler ilmin dereceler ve mertebeler hâlinde ilerlediğini bu basamakların bilinçsizce aşılmasının ilmî istikametten sapmaya yol açacağını vurgulamışlardır. Bu bağlamda ilk ve en temel basamak Allah'ın kitabını ezberlemek ve anlamaktır. Zira Kur'an hem dinî bilginin kaynağı hem de bütün ilimlerin referans çerçevesidir.²⁹ Metinde ifade edildiği üzere Kur'an'ı ezberlemek farz hükmünde olmasa da ilimle meşgul olmayı ve fıkıhta derinleşmeyi arzulayan herkes için vazgeçilmez bir şart olarak kabul edilmiştir. Çünkü Kur'an'ın lafzını hıfz etmek onun anlamını kavramanın ve dinî deliller üzerinde istidlâlde bulunmanın temel zeminini oluşturur. Dolayısıyla, İslamî ilimlerin tahsilinde Kur'an hıfzı yalnızca bir ibadet değil aynı zamanda ilim yolculuğunun metodolojik başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Bu

²⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, ed. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: y.y., 1424), 2/554.

²⁵ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî ulâ Muslim* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1392), 2/84.

²⁶ Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 5.

²⁷ Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6; Nebi Bozkurt, "Mukabele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/100-101.

²⁸ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân* (Beyrut: y.y., 1414), 131.

²⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber, *Câmi'u beyânî'l-ilmî ve fazlihî* (Suudi Arabistan: Dâru İbnî'l-Cevzî, 1994), 2/1129.

anlayış, selef-i sâlihînin yoluna bağlı kalmanın da bir gereği olarak görülmüş Kur'an'ı hıfz etmeden doğrudan ileri düzey ilimlere yönelmek ilmî disiplini terk etmekle eşdeğer sayılmıştır.

İslam ilim geleneğinde Kur'an'ı ezberlemek -hıfz- yalnızca bir eğitim faaliyeti değil aynı zamanda imanın derinliğini ve Allah'a yakınlığı ifade eden bir ibadet olarak kabul edilmiştir. Bu husus Hz. Peygamber'in uygulamalarında açık bir biçimde görülmektedir. Nitekim Uhud Gazvesi sonrasında Hz. Peygamber şehitlerin defni esnasında Kur'an'a vukûfiyet derecesini esas almış ve Kur'an'ı ezberlemiş olmayı bir üstünlük ölçüsü olarak değerlendirmiştir. Câbir b. Abdillâh'dan (öl. 78/697) nakledilen sahih rivayette şöyle denir; "Hz. Peygamber Uhud şehitlerinden iki kişiyi birlikte defnederdi. Daha sonra "Hangisi Kur'an'ı daha çok ezberlemiş?" diye sorardı. Kendisine hangisinin daha fazla ezber sahibi olduğu işaret edilince onu lahdin ön kısmına yerleştirirdi. Sonra şöyle buyurdu: "Ben kıyamet günü bunlara şahit olacağım." Ardından onların kanlarıyla gömülmelerini emretti ve yıkanmalarını istemedi."³⁰ Bu rivayet Kur'an'ı hıfz etmenin Hz. Peygamber nezdinde en yüksek manevi değerlerden biri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Zira İmam Kastallânî "Kur'an okuyan ve Kur'an'ın lafzı ile anlamı etine ve kanına işlemiş, tüm benliğini kuşatmış kimsenin hayatında imamette, ölümünde ise kabre konulmada başkalarına tercih edilmesi haklı bir uygulamadır." buyurmuştur.³¹ Bu ifade ile sadece kıraat mahareti değil aynı zamanda Kur'an'ın ahkâmı ve ahlâkıyla şekillenmiş bir şahsiyet bütünlüğünü kasteder. Bu seviyedeki bir hafız veya kurrânın hayatında imamette öne geçirilmesi vefatında ise defin sırasında diğerlerine tercih edilmesi ona yönelik bir ayrıcalık değil Kur'an'ın ümmet içindeki merkezî konumundan doğan bir saygının tezahürü olarak görülür. Hadis literatüründe Kur'an ehlinin öncelenmesi gerektiğine dair rivayetlerle desteklenen bu yaklaşım Kastallânî'nin (öl. 923/1517) yorumunda hem normatif bir hüküm hem de ahlâkî bir tavsiye niteliği kazanır. Böylece Kur'an'ı taşıyan kişinin üstün konumu sadece bireysel bir erdem olarak değil, cemaat düzeninin korunmasına katkı sağlayan geleneksel bir ilkeler bütününe parçası olarak temellendirilir. Nitekim Hz. Peygamber savaşta canlarını feda eden sahabiler arasında bile Kur'an'ı en fazla ezberlemiş olanı öncelikli kabul etmiş bu tercihiyle

³⁰ Buhârî, "Cenâiz", 77.

³¹ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matba'atu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, 1323), 2/442.

Kur'an'a bağlılığın uhrevî konum belirlemedeki etkisini göstermiştir. Bu sebeple İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429), *en-Neşr fi'l-kırâ'ât el- 'aşr* adlı eserinde Kur'an'ın muhafazasıyla ilgili olarak şu dikkat çekici tespiti yapar: "Kur'an'ın naklinde esas alınan yöntem, mushaflara veya yazılı kitaplara değil, kalplerin ve göğüslerin (yani hafızların) muhafazasına dayanır. Bu, Allah Teâlâ'nın bu ümmete lütfettiği en yüce ayrıcalıklardan biridir."³² Kur'an'ın naklinde esas alınan yöntem İslam dinini doğrudan insan hafızasına emanet eden benzersiz bir ilahî sistemdir. Böylece Kur'an yalnız okunarak değil ezberlenerek de yaşatılmış bu özellik Allah'ın Hz. Peygamber'in ümmetine lütfettiği en yüce ayrıcalıklardan biri olmuştur.

İslâm ilim geleneğinde hafızların toplum içerisindeki konumu sadece ezber kabiliyetine değil vahyin hem lafzıyla hem de mânasıyla kurdukları içsel ilişkiye bağlı olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşım Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (öl. 42/662-63) nakledilen "Allah'ı yüceltmenin bir gereği; Müslüman yaşlıya, Kur'an'ı taşıyan ve onda aşırılığa sapmayan kimseden ibaret hafıza ve adaletli yöneticiye ikramda bulunmaktır."³³ hadisinde güçlü bir karşılık bulur. Bu durum Kur'an taşıyıcısının toplumda sıradan bir hafız veya okuyucudan çok ilmî otorite, ahlâkî örneklik ve cemaat düzeninin devamlılığını sağlayan temel bir referans kişisi olarak konumlandığını göstermektedir. Allah Teâlâ'nın kelâmını bağrında taşıyan kimsenin ikram edilip yüceltilmesi en tabîî haktır. Kur'an hafızı İslâm'ın ikinci rûknü olan namazda imâmete en lâyık kişidir. Zira "Cemaate Allah'ın Kitabı'nı en iyi okuyan kimse imamlık eder"³⁴ hadisi bu durumu desteklemektedir.

Kur'an'ı ezberlemek ve onu öğrenmek dünyevî menfaatlerin tamamından daha hayırlıdır. İnsanlar dirhem ve dinara eriştiklerinde bundan doğal bir sevinç duyar ve onları malları arasına katarlar oysa Kur'an hafızı ve okuyucusu bundan daha üstün ve daha kalıcı bir nimete kavuşur. Nitekim Hz. Peygamber, Suffe ehline hitaben şöyle

³² Muhammed Abdulazim Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân* (Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî Matbaası, ts.), 1/242.

³³ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevî'di el-Beyhakî, *el-Âdâb - Beyhakî* (Beyrut: Muessesetu'l-Kutubî's-Sekâfiyye, 1408), 18; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 6/421.

³⁴ Ebû Bekr 'Abdullâh b. ez-Zubeyr el-Kureşî el-Esedî el-Humeydî, *el-Müsned*, ed. Hasen Selîm Esed ed-Dârânî (Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1996), 1/417; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nisâbü'rî İbn Huzeyme, *Sahîhu İbni Huzeyme*, ed. Muhammed Mustafâ el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.), 3/4.

buyurmuştur: “Hanginiz her gün sabah vakti Buhtân veya Akîk vadisine gidip hiçbir günah işlemeksizin ve akrabalık bağını koparmaksızın iki iri hörgüçlü deve elde etmeyi arzu eder?” Onlar, “Bunu elbette isteriz ey Allah’ın Rasûlü” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Sizden birinizin mescide gidip Allah’ın Kitabı’ndan iki âyet öğrenmesi veya okuması kendisi için iki deveden daha hayırlıdır, üç âyet üç deveden, dört âyet dört deveden hayırlıdır. Bu sayıların daha fazlası da aynı şekilde develerin sayılarına denk düşen miktarlardan daha hayırlıdır.”³⁵ buyurarak Kur’an’ın öğrenilmesine dair ortaya koyduğu bu teşvik Hz. Peygamber’in vahyin bilgisini maddî kazançlardan üstün gördüğünü açıkça ortaya koyar. Bu rivayet erken İslam toplumunda ilmî değerın ekonomik değeri kıyaslandığında çok daha yüksek bir konuma yerleştirildiğini göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Zira bir veya birkaç âyetin öğrenilmesini bile en kıymetli servet türlerinden olan develerden üstün tutmak ilmin hem bireysel dönüşüm hem de ümmetin kolektif inşası açısından taşıdığı merkezîyeti vurgular.

Kur’an’ın mü’min üzerindeki dönüştürücü etkisini vurgulayan rivayetlerde Kişinin vahiy ile kurduğu derin irtibat hem dünyada hem de âhirette karşılık bulacağı ifade edilir. Ebû Hüreyre’nin (öl. 58/678) aktardığı hadiste Hz. Peygamber, Kur’an’ın kıyamet gününde solgun bir adam suretinde gelerek sahibine hitap edeceğini “Ben seni geceleri uykusuz bırakan, gündüzleri susuzluğa sabretmeni sağlayan Kur’an’ım.” diyerek dünyadaki gayretine şahitlik edeceğini haber verir.³⁶ Bu tasvir Kur’an ile kurulan yakınlığın sadece bireysel bir ibadetten çok kul ile vahiy arasında süreklilik içeren bir bağ olduğunu gösterir. Rivayette Kur’an’la yaşayan kimsenin sağ eline mülk, sol eline ebediyet verileceği, başına vakar tacı konulacağı ve anne-babasına bile dünya ve içindekilerle karşılanamayacak bir değer biçilen iki hil’at giydirileceği belirtilir.³⁷ Bu husus Kur’an eğitiminin ebeveyn nezdinde bile uhrevî karşılığı bulunduğunu vurgulayan dikkat çekici bir boyuttur. Aynı anlam hattını

³⁵ Müslim, “Salâtü’l-müsâfirin”, 251; Ebû ‘Avâne Ya’kûb b. İshâk en-Nisâbü’rî Ebû ‘Avâne, *Mustahrecu Ebî ‘Avâne*, ed. Eymen b. ‘Ârif ed-Dimeşkî (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1419), 2/447.

³⁶ Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat* (Kâhire: Dâru’l-haremeyn, 1995), 1/51.

³⁷ Ebu’l-Hasan Nûruddîn ‘Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid ve Menba’u’l-Fevâid*, ed. Husâmeddîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1414), 7/160.

güçlendiren bir diğer rivayette ise Kur'an öğretimine destek olmanın hem malî hem de ilmî yönü öne çıkar. Ebû Mâlik el-Eşca'î'nin babasından nakledilen hadiste Hz. Peygamber "Kim Allah'ın Kitabı'ndan bir âyet öğretirse o âyet okunduğu sürece ona sevap yazılmaya devam eder"³⁸ buyurarak Kur'an öğretiminin süreklilik arz eden bir ecir kapısı olduğunu bildirir. Böylece Kur'an'ı muhafaza etmeye yönelik maddî ve manevî katkı ferdî bir iyilikten öte ümmetin ilmî hafızasını koruyan bir sadaka-i câriye niteliği kazanır. Sonuç olarak Kur'an hafızının faziletine dair rivayetler oldukça geniş bir literatüre yayılmakta hafızlık kurumunun hem ferdî dindarlık hem de ümmetin ilmî sürekliliği açısından taşıdığı değeri çok boyutlu biçimde ortaya koymaktadır. Ancak bu çalışma, konunun hacmi ve araştırma sınırları dikkate alınarak rivayetlerin yalnızca temsil gücü yüksek birkaç örneğiyle yetinmiştir. Bu seçki Kur'an ile sürekli ünsiyet hâlinde bulunan kimsenin kıyamette göreceği ikramdan, anne-babasına yansıyacak uhrevî mükâfata ve Kur'an taliminin sadaka-i câriye niteliğine kadar uzanan temel temaları ortaya koymaya kâfidir. Hafızlık kurumunun tarih boyunca niçin müstesna bir konuma sahip olduğuna dair klasik kaynaklarda güçlü ve tutarlı bir anlayışın bulunduğu açık olup, bu çalışma da söz konusu anlayışın çerçevesini göstermeyi amaçlamıştır.

2.2. Mudâveme Anlayışı ve Hafızlığın Muhafazası

Kur'an, İslâm düşüncesinde hem ilâhî kelâm oluşu hem de dinî hayatın bütün alanlarına yön veren asli kaynak niteliği dolayısıyla en yüksek konuma sahiptir. Bu üstünlük onun metin olarak değerinin yanında mü'minin ona yönelik tarzından da anlaşılmaktadır. Klasik kaynaklarda yer alan "Kim Kur'an'a hürmet ederse Allah'a hürmet etmiş olur; kim onu hafife alırsa Allah'ın hakkını hafife almış olur"³⁹ şeklindeki rivayet Kur'an'a yaklaşımın doğrudan tevhid ahlâkıyla irtibatlandırıldığını gösterir. Bu bağlamda Kur'an'ın hamelesi olarak nitelendirilen hafızlar yalnızca ezberi koruyan kimseler değil ilâhî kelâmın hürmetini gözetken Allah'ın nuruyla desteklenen bir zümre olarak tasvir edilmiştir. Bu nitelendirme Kur'an ehline verilen değeri ortaya

³⁸ Alâüddîn Ali b. Hüsâmeddîn el- Müttakî Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî, Safvet es-Sekkâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 10/171.

³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2006), 1/1993.

koyarken özellikle muteber hadis kaynaklarında yer alan rivayetler hıfzın korunması ve süreklilik kazanması konusunda açık uyarılar içerir. Hz. Peygamber hafızlığın süreklilik isteyen bir emanet olduğunu şu ifadeyle vurgular: “Şu Kur'an'ı hafızanızda korumaya özen gösteriniz. Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki Kur'an'ın hafızadan çıkıp kaçması bağlı devenin ipinden kurtulup kaçmasından daha hızlıdır.”⁴⁰ Bu hadis hafızlığın bir kazanımdan çok kesintisiz bir muhafaza sorumluluğu olduğunu ortaya koyarak Kur'an'ı zihinde tutmanın ancak süreklileştirilmiş tekrar, disiplinli bir öğrenme iradesi ve kalbî uyanıklıkla mümkün olabileceğini güçlü bir şekilde teyit etmektedir. Kur'an hafızlığının korunması sadece ilk nüzûl döneminden itibaren müminlerin gösterdiği özveriye değil aynı zamanda hafızların sürekli tekrar ve murâkabe bilincine dayanır. Rivayetlerde geçen unutmaya dair ifadelerin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda muhaddisler ve şârihler çeşitli yönler ortaya koymuşlardır. Şârihlerden bir kısmı, unutmanın mutlak anlamda kınanmadığını çünkü Kur'an'ın başka ayetlerinde unutmanın insan tabiatının bir parçası olarak zikredildiğini belirtir. Ancak bu rivayetlerde asıl zemmin Kur'an'ı korumadaki ihmal yani düzenli tilavet ve tekrarın terk edilmesi olduğu ifade edilir. Unutmanın günah sayılmadığı fakat hafızlığın zayıflamasına yol açan ihmalkârlığın kınandığı belirtilir. Bu yaklaşımı destekleyen yön ilgili rivayetlerde “استذكروا القرآن” emrinin, unutmanın zikredildiği bağlamdan hemen sonra gelmesidir. Bu da problemlili olanın “söz” değil “hal” olduğunu, yani kişinin Kur'an'ı muhafaza konusundaki gevşekliğini yansıttığını gösterir. Bazı âlimler ise unutmanın burada “terk etmek” mânasında kullanıldığı ihtimali üzerinde durarak insanın kastî bir terk fiilini “unutma” kelimesiyle ifade etmesinin uygun görülmediğini belirtirler. Dolayısıyla zemmin sebebi kişinin kendi kusurunu hafife alacak şekilde bir dil kullanmasıdır. Bir başka yaklaşım, bu tür ifadelerin nüzûl sürecinde gerçekleşen nâsih-mensûh olgusuyla irtibatlı olabileceğini yani bazı ayetlerin tilavetinin Allah'ın iradesiyle kaldırıldığı durumlarda Hz. Peygamber'in sözünün unutmaya nispet edilmesinin doğru olmayacağı vurgusudur. Bu nedenle sahâbenin “falanca ayeti unuttum” gibi sözlerle bu neshi yanlış yorumlamaması için uyarı bulunduğu belirtilir. Diğer bir görüşe göre ise burada unutmanın failine nisbet mecâzîdir. Çünkü unutma insanın iradesiyle meydana gelmeyen arızî bir haldir. Bu sebeple

⁴⁰ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 25; Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 231; Nesâî, “İftitâh”, 37.

kişiyi doğrudan nisyana nisbet etmek yerine onun oluşum şartlarına dikkat çekilmiştir. Böylece mesele kişisel ayıplama değil, ihmalkârlığın sebep olduğu bilişsel çözülmeye işaret eder hâle gelir. Bu görüşler içerisinde en kuvvetli görüleni ise unutmamanın zemminin Kur'an'ın terkiyle ortaya çıkan hazır hâle bağlanmasıdır. Yani kınanan şey kişinin unutmayı dile getirmesi değil o unutmamanın ortaya çıkmasına yol açan ihmaldir. Bu yaklaşımı destekleyen husus bağlamın doğrudan Kur'an'ı hatırlamada sebat emriyle tamamlanmasıdır. Kadı İyâz (öl. 544/1149) ve Nevevî (öl. 676/1277) gibi şârihler de zemmin sözden ziyade, hâle yönelik olduğunu vurgularlar. Hadiste geçen “bağlı devenin ipinden kurtulup kaçmasından daha hızlıdır” ifadesi, Kur'an'ın hafızadan çıkmasının eğer kişi onu terk ederse, bağından kurtulmuş deveye nisbetle çok daha hızlı gerçekleşeceğini bildirir. Deve tabiatı gereği fırsat bulduğunda bağından kurtulmak ister fakat Kur'an'ın hafızadan uzaklaşması bu tabii davranıştan daha hızlıdır. Bu bağlam Kur'an'ın “قَوْلًا ثَقِيلًا”⁴¹ oluşu ile “وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ”⁴² ayetleri arasında güçlü bir anlam bağı kurar. Kur'an hem ağır bir emanettir hem de kendisiyle ünsiyet kurana kolaylık bahşeder. Buna karşılık onu terk edenin elinden süratle uzaklaşır.⁴³

Kur'an'ın unutulması meselesi de hadislerde ayrı bir uyarı konusu olarak ele alınmıştır. Hıfzını ihmal eden kimsenin “unutma” iddiası hoş karşılanmamış ve şöyle buyrulmuştur: “Bir kimsenin ‘falanca ayeti unuttum’ demesi ne kötü bir şeydir! Bilakis ona unutturulmuştur.”⁴⁴ Nevevî (öl. 676/1277) bu uyarının iradî ihmal sonucu ortaya çıkan unutmayı hedef aldığını istemsiz ve tabii unutmamanın ise bu kapsamda olmadığını belirtir.⁴⁵ Bu çerçevede bazı zayıf rivayetlerde⁴⁶ hıfzı terk etmenin çirkinliğine daha ağır ifadelerle dikkat çekilmişse de hadis âlimleri bu rivayetleri bir günah tespiti değil ihmale karşı güçlü bir ikaz

⁴¹ “Ağır bir söz”, el-Müzzemmil, 73/5.

⁴² “Andolsun biz bu Kur'an'ı, iyice anlaşılıp öğüt alınabilmesi için kolaylaştırdık”, el-Kamer, 54/17.

⁴³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1390), 9/81.

⁴⁴ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'an”, 23; Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 226.

⁴⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 9/81.

⁴⁶ Hafızlıkla ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi hakkında bk. Mesut Çakır - Yavuz Horoz, “Hafızlığı Teşvik Eden Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (01 Ocak 2018), 118-140.

olarak değerlendirmiştir. Hafızlığın korunması klasik kaynaklarda düzenli bir tekrar sistemiyle mümkün görülmüş günlük birkaç sayfa tekrarla hıfzın sabit kalacağı belirtilmiştir. Modern hafızlık pratiklerinde benimsenen günlük on sayfa tekrar yöntemi, iki ayda bir mukabeleye denk düşmekte böylece yılda altı hatimle hıfzın kalıcılığı büyük oranda sağlanmaktadır. Bu durum hafızlığın düzenli tekrar ile kısa sürede sağlam bir hâle dönüştüğünü göstermektedir. Hıfzı sadece ezberle sınırlı tutmama gereği de hadislerde açık biçimde ifade edilmiştir. Zira hafızlığın gerçek anlamı, ezberlenen ilâhî kelâmın hayata taşınmasıyla tamamlanır. Zira Hz. Peygamber “Kim Kur'an'ı okur, onu ezberler ve helalini helal, haramını haram bilerek amel ederse Allah onu cennetine koyar” buyurmuştur. Bu bakımdan sahâbe neslinin hafızlık pratiği sadece ezber değil tefekkür, amel ve tebliğ boyutlarını da içeriyordu. Nitekim Sa'd b. Ubeyd (öl. 15/636), Muâz b. Cebel (öl. 18/639), Übey b. Kâ'b (öl. 30/650), Ebû Zeyd (öl. 32/653 civarı), Ebü'd-Derdâ (öl. 32/652), Ubâde b. Sâmî (öl. 34/654), Osman b. Affân (öl. 35/656), Temîm ed-Dârî (öl. 40/660 civarı), Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665) ve Ebû Eyyûb el-Ensârî (öl. 52/672) ve diğer birçok sahâbî hem hafız hem de kıraat alanlarında otorite kabul edilmiştir.⁴⁷ Ashab-ı Suffe'nin önemli bir bölümü de Hz. Peygamber'in yönlendirmesiyle sistemli bir Kur'an öğreniminden geçirilmiş bu eğitim onların İslâm'ın tebliğinde ve ilim geleneğinin inşasında merkezi rol oynayan şahsiyetler olmasını sağlamıştır.

Kur'an hıfzı İslâm ilim geleneğinde hem büyük bir şeref hem de süreklilik arz eden bir kulluk sorumluluğu olarak görülmüştür. Bu bağlamda rivayetlerde yer alan uyarı ifadeleri hafızlığı yalnızca bir ezber başarısı olmaktan çıkarıp kalıcı sadakat ve muhafaza bilinci ile ilişkilendirmektedir. Nitekim, “Kim Kur'an'ı okur sonra onu unutursa, kıyamet günü Allah'ın huzuruna derisi dökülmüş bir hâlde (cüzamlı) getirilir”⁴⁸ hadisi Kur'an'ı ezberine alan kimsenin bu nimeti koruma yükümlülüğünü son derece çarpıcı bir üslûpla hatırlatmaktadır. İsnadında bazı tartışmalar bulunmakla birlikte bu hadis fukahadan bazı âlimler tarafından Kur'an'ın terk edilmesinin doğurduğu manevî

⁴⁷ Nebi Bozkurt, “Hâfız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/74-78.

⁴⁸ Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi 'Abd b. Humeyd*, ed. Şeyh Mustafa adiy (Daru Belensiyete li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2002), 1/253.

sorumluluğa dikkat çekmek amacıyla delil olarak değerlendirilmiştir. Şâfiî âlimlerinden Ebü'l-Mekârim (öl. 994/1586) ve Rûyânî (öl. 502/1108) tilâvetten uzaklaşmanın unutmaya doğurduğunu unutmamanın ise Kur'an'a karşı ihmali ve gereken ihtimamı göstermemeyi işaret ettiğini belirtmişlerdir. Kurtubî (öl. 671/1273) ise Kur'an'ı ezberleyen kimsenin bu sayede mânevî mertebe bakımından yükseldiğini fakat bu mertebeyi korumayı ihmal edip unutmaya noktasına gelmesinin bilgiden sonra cehalete dönüş anlamı taşıdığını ve bunun da ağır bir kusur olduğunu ifade eder. Bu çerçevede İshâk b. Râhûye'nin (öl. 238/853) bir kimsenin kırk gün Kur'an okumadan geçirmesini hoş karşılamaması hıfzın ve tilâvetin sürekliliğine dair erken dönem İslâm ilim geleneğinin titiz yaklaşımını sahih biçimde yansıtmaktadır. Bu bütünlük içinde metinler Kur'an'la bağın korunmasının sadece hafızlık değil, ilmî istikamet ve manevî sorumluluk meselesi olduğunu güçlü biçimde ortaya koymaktadır.⁴⁹

2.3. Kur'an'ı Hıfzetmenin Sahâbe Toplumundaki Karşılığı

Asr-ı saâdetten itibaren Kur'an'ın ezberlenmesi İslâm ilim geleneğinin teşekkülünde merkezî bir unsur olarak belirginleşmiştir. Erken dönem İslâm toplumu vahyin muhafazasını yalnızca yazıya bağlamamış hıfzı hem taşıyıcı bir hafıza sistemi hem de dinî hayatın en sahih öğrenme biçimi olarak benimsemiştir. Sahâbe neslinin önemli bir bölümünün Kur'an'ın tamamını, büyük çoğunluğunun ise kayda değer bir kısmını ezberlemiş olması bu yaklaşımın pratik düzeyde ne derece güçlü şekilde karşılık bulduğunu göstermektedir. Hafız sahâbilerin sayısına dair rivayetlerdeki çeşitlilik özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonra birçok sahâbînin eksiklerini tamamlamasıyla açıklanabilir. Kur'an'ın cem'i ve hıfzıyla temâyüz eden sahâbîler zikredilirken özellikle şu isimler üzerinde durulur: Sa'd b. Ubeyd, Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ'b, Ebû Zeyd, Ebû'd-Derdâ, Ubâde b. Sâmî, Osman b. Affân, Temîm ed-Dârî, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Eyyûb el-Ensârî.⁵⁰ Bu sahâbîlerin her biri Kur'an hıfzı ve tilâveti hususunda sahâbe neslinin ilmî otoritesini temsil eden seçkin şahsiyetler olarak erken dönemde hıfzın ne derece kurumsallaştığını göstermektedir. Bunun yanında Hz. Âişe, Hz. Hafsa ve Ümmü Seleme gibi hanım sahâbîlerin de Kur'an'ın tamamını

⁴⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 9/86.

⁵⁰ Bozkurt, "Hâfız", 15/74-75.

ezberlediğine dair rivayetler hıfzın toplumun farklı kesimlerinde benzer bir ciddiyetle sürdürüldüğünü ortaya koyar.

Kur'an'ın geniş ölçekte ezberlenmesini sadece yazı malzemesinin sınırlılığıyla açıklamak sahâbenin dinî motivasyonunu göz ardı etmek olur. Zira ilk nesil için hıfz vahyin korunmasını olduğu kadar onun doğru anlaşılmasını, gündelik hayata taşınmasını ve başkalarına aktarılmasını mümkün kılan vazgeçilmez bir yöntemdi. Hz. Peygamber hem nazil olan ayetleri yazdırması hem de bunları ashabına bizzat talim etmesi bu yöntemin sünnetle temellendiğini gösterir. "Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir."⁵¹ hadisinin sahâbe arasında bir ideal öğrenim modeli ortaya çıkarması hıfzı sadece dinî bir uğraşın ötesinde toplumsal bir sorumluluk hâline getirmiştir. Bi'r-i Maûne'de şehit edilen yaklaşık yetmiş hafızın varlığı⁵² hicretin ilk yıllarında bile Medine'de hıfzın olağanüstü yaygınlaştığını gösteren güçlü bir tarihî veridir.⁵³ Bu çerçevede Kur'an'ın ezberlenmesi onu mushaflarda kayıt altına almanın bir tamamlayıcısı olarak değil bizzat muhafazanın en güvenilir yolu olarak görülmüştür. Nitekim erken dönem âlimleri metnin yazılmasının önemini teslim etmekle birlikte ilâhî kelâmın kalplerde taşınmasının çok daha köklü ve dinamik bir koruma biçimi olduğunu özellikle vurgulamışlardır. Sahâbe arasında Kur'an öğretiminin yoğun biçimde sürdürülmesi Mekke'de, Erkam'ın evi,⁵⁴ Medine'de, Suffe⁵⁵ gibi alanları ilk eğitim merkezleri hâline getirmiş ve hıfzın sadece bireysel gayrete dayalı bir çabanın yanında toplu bir öğretim faaliyeti olduğunu ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber'in vefatının ardından hıfz geleneği kesintiye uğramamış aksine mushaf tertibi tamamlandıktan sonra bile doğru kıraat,

⁵¹ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Fezâilü'l-Kur'ân", 21; Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, ed. Şu'ayb el-'Arna'ût (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Salat", 349.

⁵² Ahmet Önkâl, "Bi'r-imaûne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/195-196.

⁵³ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkıd el-Eslemî el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, ed. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-İlmî, 1409), 1/350.

⁵⁴ M. Asım Köksal, "Dârülerkam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/520-521.

⁵⁵ Mustafa Baktır, "Suffe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/469-470.

tecvit ve telaffuz gibi unsurların sahih biçimde korunması büyük ölçüde hafızların varlığına bağlı kalmıştır. Kur'an tilavetinin ibadet oluşu ve güzel okuyuşun teşvik edilmesi, kıraate duyulan ilgiyi artırmış ancak bu yoğun ilgi zaman zaman mananın ihmal edilmesine yol açtığı için Hz. Ömer, cemaatin Kur'an'ın hükümlerini öğrenmede gevşek davrandığını eleştiren uyarılarda bulunmuştur.⁵⁶ Bu durum, hıfz geleneğinin yalnızca ezberle sınırlı kalmayıp içerikle irtibatın da sürekli canlı tutulması gerektiğini hatırlatan erken örnekler olarak değerlendirilebilir.⁵⁷ Sonuç itibarıyla Kur'an'ın erken dönemden itibaren geniş kesimlerce ezberlenmesi, Müslüman toplumun ilâhî kelâmı kurduğu ilişkinin hem sürekliliğini hem de sağlamlığını gösteren temel bir göstergedir. Sahâbe, hıfzı bilgi muhafazasından ibaret görmemiş onu Kur'an'la bütünleşmenin, zihni ve ahlâkî dönüşümün en etkili aracı olarak benimsemiştir. Bu anlayış sonraki nesillere de intikal etmiş hıfz hem dinî eğitimin hem de ilmî geleneğin ana sütunlarından biri hâline gelmiştir. Metnin lafzının korunması ile mânasının yaşanması arasındaki bütünlük hıfz geleneğinin İslâm toplumunda neden böylesine köklü ve canlı bir yer edindiğini açıklayan en önemli çıkarımdır.

3. Hadisler Işığında Kur'an Ezberleme Teknikleri

Sahâbe döneminden itibaren geliştirilen hıfz yöntemleri, sonraki asırlarda kurumlaşan medrese ve darülcürre eğitimlerinin de temel yapısını belirlemiştir. Bu yöntemlerin en önemlisi hafızanın doğası gereği çözülmeye açık olan ezberin düzenli biçimde diri tutulmasını amaçlayan "tekrar ve mürâcaat" sistemidir. Tekrar ve mürâcaat tekniği, Kur'an hıfzının korunmasında Asr-ı saâdetten itibaren uygulanan temel yöntemlerden biridir. Bu yaklaşımın dayandığı en önemli rivayetlerden biri Hz. Peygamber'in "Kur'an'ı (ezberinizi) taze tutun"⁵⁸ buyruğudur. Hadiste geçen "تَعَاذُوا" fiili devamlı gözetmek, düzenli şekilde tekrarlayarak ihmal etmemek anlamlarını taşır ve hıfzın ancak süreklilik

⁵⁶ Ebû Abdullâh el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 3/281.

⁵⁷ Hz. Ömer'in, Kur'an ile olan bağı için ayrıca bkz. Davut Şahin, "Hz. Ömer'in Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (01 Haziran 2013), 45-66.

⁵⁸ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Fezâilü'l-Kur'an", 23.

arz eden bir tekrar disipliniyle korunabileceğini göstermektedir.⁵⁹ Bu ifade sahâbenin Kur'an'ı yalnızca ezberlemekle yetinmediğini ezberledikleri kısımları belirli aralıklarla yeniden okuyarak diri tuttuklarını ortaya koymaktadır. Sürekli tekrar, günlük olarak belirli miktarın yeniden okunması ve ezberin çözülmemesi için düzenli mürâcaat halkalarının oluşturulması. Bu unsurların tamamı hadisin pedagojik yönlendirmesinin doğal bir sonucudur. Hadis hıfzın yalnızca edinilmesi gereken bir bilgi değil aynı zamanda sürekli korunması gereken bir emanet olduğunu vurgulamakta tekrarın bu emanetin muhafazasında vazgeçilmez bir araç olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

Kur'an hıfzı sürecinde verim ve kalıcılığı artıran yöntemlerden biri de tedricî (aşamalı) ezber tekniğidir. Bu yaklaşım ezberlenen materyalin hızlı bir şekilde tamamlanmasından ziyade bölümler hâlinde ve sindirilerek çalışılmasını öngörür. Hadis kaynakları bu yöntemin tarihî ve pedagojik temelini açık biçimde ortaya koyar. Örneğin Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet dikkat çekicidir: "Kur'an'ı üç günden daha az sürede okuyan anlayamaz."⁶⁰ Bu hadis hızlı ve yüzeysel ezberin anlayış ve kalıcılığı sağlamayacağını bilakis tedricî bir yaklaşımın gerekli olduğunu vurgular. Zira İmam el-Münâvî (öl. 1031/1622), ezberlenen ayetin anlamını derinlemesine kavrayamayacağını belirtir.⁶¹ Tekniğin temel ilkesi, birden fazla sayfayı hızla geçmek yerine metni küçük bölümlere ayırarak çalışmak ve her bölümün iyice sindirilmesini sağlamaktır. Böylece ezber hem zihinsel hem de kavramsal olarak pekişir. "Az ama devamlı" prensibi hafızanın sınırlarını gözetken uzun süreli hatırlamayı destekleyen bir disiplin anlayışına işaret eder. Bu yöntem erken dönemde sahâbe arasında uygulanan ve modern hafıza tekniklerinin de temelini oluşturan sistemli bir pedagojik yaklaşımı temsil etmektedir.

Kur'an hıfzı sürecinde ezberin kalıcılığı ve doğruluğu yalnızca tekrar ve tedricî çalışma ile değil aynı zamanda tecvîdli ve güzel okuma

⁵⁹ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 20/49.

⁶⁰ Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed Dârânî (Suudi Arabistan: Daru'l-Mugnî li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2000), 2/936.

⁶¹ Ali b. Ahmed el-Bûlâk el-Azîzî, *es-Sirâcü'l-Münîr Şerhu Cami'i's-Sağîr*, ts., 4/434.

teknîği ile de sağlanır. Bu yaklaşım ezberlenen ayetlerin doğru telaffuzla okunmasını, her kelimenin mahreç ve sıfatına uygun biçimde yerleşmesini ve yanlış ezberin önlenmesini amaçlar. Hz. Peygamber'in bu husustaki yönlendirmesi şu hadisle dile getirilmiştir: "Kur'an'ı seslerinizle güzelleştiriniz."⁶² Bu rivayet hafızlık sürecinde lafzın doğru biçimde yerleşmesinin ve tecvîd kurallarına uygun okunmasının önemini vurgular. Bazı âlimler Kur'an'la ilgili "teğannî" (müzîkî bir üslup ile okuyup seslendirme) meselesini sesin uzatılması ve estetik bir zevk kazandırılması biçimi olarak değerlendirmiştir. Bunun yanında, Peygamber Efendimiz'in "Kur'an'ı teğannî ile okumayan bizden değildir." ifadesi Kur'an'ın Arapların seyirlerinde veya oturdukları yerlerde kullandıkları şarkı ve eğlence geleneğinin yerini alması anlamına gelmektedir.⁶³ Bu yaklaşım Kur'an tilavetinin hem ruhî bir tatmin hem de estetik bir boyut taşıdığını ortaya koymaktadır. Tecvîd ve teğannî estetik bir unsurun yanında ezberin doğruluğunu ve anlamın korunmasını sağlayan temel bir disiplindir. İlgili hadis ezberin sağlam bir şekilde yerleşmesi için ses ve telaffuzun dikkatli bir şekilde kullanılmasının gerekliliğini ortaya koymakta ve erken dönem İslâm pedagojisinde tecvîdin vazgeçilmezliğini açıkça göstermektedir.

Kur'an hıfzı sürecinde verim ve kalıcılığı artıran yöntemlerden biri de az miktar ve yüksek tekrar tekniğidir. Bu yaklaşım ezberin belirli ayet bloklarına bölünerek her bir kısmın yoğun tekrarlarla pekiştirilmesini öngörür. Hz. Peygamber'in bu husustaki yönlendirmesi sahâbe dönemindeki uygulamaları doğrular niteliktedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim on ayetle gece kıyamında durursa gâfillerden yazılmaz."⁶⁴ Bu hadis on ayetlik bloklar hâlinde çalışma yönteminin hem zihinsel hem de ruhsal olarak faydalı olduğunu göstermektedir. Bu teknik ezberi daha yönetilebilir parçalara ayırarak öğrenmeyi kolaylaştırır ve sahâbe döneminde uygulanan pedagojik metodun modern eğitim sistemlerinde de karşılık bulduğunu ortaya koyar. Bu sistem hafızlık sürecinde yoğun tekrarın önemini vurgulayan tarihî bir temele sahiptir. Buna paralel olarak, ta'lîm halkaları ile ezber tekniği de erken dönem

⁶² Ebû'l-Hasan Ali b. Ca'd b. Ubeyd El-Cevheri Ali b. Ca'd İbn Ca'd, *Müsnedü İbn Ca'd* (Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1990), 307.

⁶³ Ebû'l-Fađl İyâd b. Mûsâ Kâdî İyâd, *İkmâlu'l-mu lim bi fevâ'idü Müslim*, thk. Yahyâ İsmâîl (Mısır: Dâru'l-Vefa, 1998), 3/158.

⁶⁴ İbn Huzeyme, *Sahîhu İbni Huzeyme*, 2/181.

İslâm pedagojisinin temel unsurlarındandır. Bu yöntem hocanın yönlendirmesi altında talebelerin cemaat hâlinde çalışmasını ve ezberlerini birbirleriyle paylaşmasını içerir. Hadis kaynakları bu uygulamayı şöyle ifade eder: “En hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteneğinizdir.”⁶⁵ Bu rivayet hafızlık sürecinde bireysel çabanın yanı sıra öğretici ile öğrenci ilişkisi ve cemaat hâlinde çalışma disiplininin önemini vurgular. Sahâbe mescid halkaları böylece modern “kurrâ sınıflarının” tarihî öncüsü hâline gelmiş öğrenmeyi kolektif ve denetimli bir süreçle dönüştürmüştür. Bu teknik hem ezberin doğruluğunu hem de hafızların eğitim kalitesini güvence altına alan tarihî bir pedagojik yaklaşımı temsil etmektedir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerîm'in muhafazası İslâm ilmî ve dinî hayatında merkezi bir öneme sahiptir. Sahâbe neslinden günümüze uzanan hıfz geleneği bu koruma sürecinde hem bireysel hem de toplumsal düzeyde vazgeçilmez bir araç olmuştur. Hadis literatürü Kur'an hafızlığının yalnızca bir ezber faaliyeti olmadığını aynı zamanda bireyin manevî olgunluğu, ahlâkî sorumluluğu ve toplumsal rolü ile doğrudan ilişkili olduğunu vurgular. Hafız kelâm-ı ilâhî ile sürekli bir ünsiyet hâlinindedir. Onun kalbi vahyi muhafaza eden bir mekân, dili ise bu emaneti yaşatan bir araçtır. Bu yönüyle Kur'an hıfzı sadece teknik bir beceri değil; aynı zamanda ilmî, ahlâkî ve manevî bir disiplin olarak karşımıza çıkar. Hadisler, Kur'an hafızlarının üstünlüklerini hem ahiretteki dereceleri hem de toplum içindeki konumları açısından açıkça ortaya koyar. Hafızların kıyamet günündeki yükselişi anne-babasına yansıyacak sevap ve cemaatin ilmî hafızasının güvence altına alınması hafızlığın nebevî eğitim ve İslâmî ilim geleneği içindeki merkezi rolünü göstermektedir. Ayrıca hadislerdeki sürekli tekrar ve muhafaza vurgusu hafızlığın statik bir ezberden ibaret olmadığını disiplinli bir öğrenme süreci ve bilincin sürekliliğiyle gerçekleşen dinamik bir faaliyet olduğunu kanıtlar. Kur'an hıfzının sahâbe toplumu içindeki yansımaları, hafızlığın toplumsal ve ilmî işlevini daha da görünür kılar. Erken dönemde sahâbe, Kur'an'ı ezberleyerek hem vahyi korumuş hem de ilmî ve dini sorumluluklarını yerine getirmiştir. Hafızların saygınlığı ve cemaat içindeki otoriteleri hafızlığın sadece bireysel bir erdem değil ümmetin vahyi taşıyan ve ilmi mirasını sürdüren

⁶⁵ Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, "Fezâilü'l-Kur'ân", 21.

bir kurum olduğunu ortaya koyar. Nitekim sahâbe arasında, hafızların toplum içindeki etkileri ve rehberlikleri Kur'an'ın hem anlaşılması hem de öğretilmesinde belirleyici olmuştur. Bu bağlamda hafızlık hem bireysel bir ibadet ve erdem ölçütü hem de toplumsal ilmî ve ahlâkî düzenin güvence mekanizması olarak işlev görür.

Hadislerdeki vurgular hafızlığın lafzın korunmasıyla sınırlı kalmayıp vahyin anlamıyla yaşanması, ahlâkî ve fiilî örnekliğin tesis edilmesi ve ümmetin ilmî hafızasının devam ettirilmesi açısından hayati bir işlev üstlendiğini ortaya koyar. Hafız, Kur'an ile kurduğu derin ilişki sayesinde hem geçmişin hem de geleceğin emanetini taşıyan bir bekçi hâline gelir. Onun varlığı ümmetin irfan ve ilmî hafızasının teminatıdır. Bu perspektiften bakıldığında hafızlık nebevî eğitim geleneğinin merkezi bir unsuru olarak Kur'an ile kurulan ilişkiyi belirleyen en güçlü ve kalıcı ölçütlerden biridir. Dolayısıyla hafız bilgiye sahip olan bir birey olmasının yanı sıra vahyi yaşatan toplumsal ilmî mirası koruyan ve geleceğe aktaran bir temsilcidir. Sonuç olarak Kur'an hafızlığı bireysel ibadet ve erdem ile toplumsal ilmî sorumluluğun kesiştiği bir noktada konumlanır. Dolayısıyla kim kelâm-ı ilâhîyi muhafaza ederse sadece bir bilgiyi değil, bir medeniyeti ve ümmetin ilmî damarını yaşatmış olur. Bu bakımdan hafızlık nebevî eğitim ve İslâmî ilim geleneğinin devamlılığını sağlayan, birey ve toplum arasında köprü kuran, vahyi hem koruyan hem de yaşatan bir disiplin olarak hayati bir rol üstlenmektedir.

Kaynakça

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî. el-Müntehab min Müsnedi 'Abd b. Humeyd. ed. Şeyh Mustafa ady. Daru Belensiyete li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2002.
- Aydınlı, Abdullah. Hadis İstılahları Sözlüğü. İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.
- Azîzî, Ali b. Ahmed el-Bûlâk el-. es-Sirâcü'l-Münîr Şerhu Cami'î's-Sağır, ts.
- Bağdadî, Hatîb el-. Târihu Bağdad. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l Garbî'l İslâmî, 2002.
- Baktır, Mustafa. "Suffe". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bedruddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. 'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-. el-Âdâb - Beyhakî. Beyrut: Muessesetu'l-Kutubî's-Sekâfiyye, 1408.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-. es-Sunenu'l-Kubrâ. ed. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ. Beyrut: y.y., 1424.
- Bozkurt, Nebi. "Hâfız". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 15/74-78. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bozkurt, Nebi. "Mukabele". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 31/100-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî el-. Sahîhu'l-Buhârî. ed. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414.
- Çakır, Mesut - Horoz, Yavuz. "Hafızlığı Teşvik Eden Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme". Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5/9 (01 Ocak 2018), 118-140. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.388588>
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman. es-Sünen. thk. Hüseyin Selim Esed Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Daru'l-Mugnî li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2000.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. Sunenu Ebî Dâvûd. ed. Şu'ayb el-'Arna'ût. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009.

- Ebû Naşr el-Cevherî, Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye. thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Atţâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Ebû 'Avâne, Ebû 'Avâne Ya'kûb b. İshâk en-Nîsâbü'rî. Mustahrecu Ebî 'Avâne. ed. Eymen b. 'Ârif ed-Dimeşkî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1419.
- Hanbel, Ahmed b. el-Müsned. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid. ed. Husâmeddîn el-Kudsî. Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1414.
- Hindî, Alâuddîn Ali b. Hüsâmeddîn el-Müttakî. Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-ef'âl. thk. Bekrî Hayyânî, Safvet es-Sekkâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Humeydî, Ebû Bekr 'Abdullâh b. ez-Zubeyr el-Kureşî el-Esedî el-el-Musned. ed. Hasen Selîm Esed ed-Dârânî. Dimaşk: Dâru's-Sekâ', 1996.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. Câmi'u beyânî'l-ilmi ve fazlihî. Suudi Arabistan: Dâru Ibnu'l-Cevzî, 1994.
- İbn Ca'd, Ebû'l-Hasan Ali b. Ca'd b. Ubeyd El-Cevheri Ali b. Ca'd. Müsnedü İbn Ca'd. Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1990.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr. el-Kitâbu'l-musannef fî'l-ehâdis ve'l-'âsâr. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebu'-r-Ruşd, 1989.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî. Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1390.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbü'rî. Sahîhu İbni Huzeyme. ed. Muhammed Mustafâ el-'A'zamî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.
- İbn Salah, Osman b. Abdurrahman. Mukaddimetu İbn Salah- Marifetu Envai Ulumi'l-Hadis. thk. Abdullatif Hemim- Mahir Yasin el-Fahl. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullâh el-Bağdâdî. et-Tabakâtü'l-Kübrâ. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Kâdî 'İyâd, Ebû'l-Faḍl 'İyâd b. Mûsâ. İkmâlu'l-mu'lim bi fevâ'idü Müslim. thk. Yahyâ İsmâ'îl. Mısır: Dâru'l-Vefa, 1998.

- Kastalânî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-. İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî. Mısır: el-Matba'atu'l-Kubrâ'l-Emîriyye, 1323.
- Köksal, M. Asım. "Dârülerkam". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 8/520-521. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-. el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2006.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. el-Câmi'u's-sahîh. Beyrut: Daru ihyâi't-Türâsü'l-arabiyye, 1955.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-. et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân. Beyrut: y.y., 1414.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-. Şerhu'n-Nevevî 'alâ Muslim. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1392.
- Önkal, Ahmet. "Bî'rîmaûne". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 6/195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Râmehurmuzî, Ebû Muhammed el-Hasen b. 'Abdurrahmân b. Hallâd el-Fârisî er-. el-Muḥaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î. thk. Muhammed 'Accâc el-Ḥaṭîb. Beyrut: y.y., 1404.
- Şahin, Davut. "Hz. Ömer'in Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemleri". Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/3 (01 Haziran 2013), 45-66.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. el-Mu'cemü'l-evsat. Kâhire: Dârü'l-haremeyn, 1995.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-. el-Müsned. ed. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî. Mısır: Daru Hicr, 1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-. Sünenü't-Tirmizî. ed. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Vâkıdî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. Vâkıd el-Eslemî el-. el-Meğâzî. ed. Marsden Jones. Beyrut: Dâru'l-'İlmî, 1409.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazim. Menâhilu'l-irfân. Kahire: İsa el-Babi el-Halebi Matbaası, 3., ts.